

ZBIGNIEW MOSZUMAŃSKI *

Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Warszawa, Polska

TOWARZYSTWO WIEDZY WOJSKOWEJ (1919–1939) **SOCIETY OF MILITARY KNOWLEDGE (1918-1939)**

ABSTRAKT: Artykuł okolicznościowy z okazji 100-lecia Towarzystwa Wiedzy Obronnej. W artykule omówiono utworzenie i działalność Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej w polskich korpusach w Rosji w latach 1917–1919, utworzenie w niepodległej Polsce przed 100 laty Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, jego rozwój organizacyjny do 1939 roku, sposoby krzewienia i popularyzowania wiedzy wojskowej oraz współpracę ze społeczeństwem i instytucjami cywilnymi.


SŁOWA KLUCZOWE: wojskowe towarzystwa naukowe, krzewienie i popularyzowanie wiedzy wojskowej, współpraca ze społeczeństwem i instytucjami cywilnymi

ABSTRACT: An occasional article on the occasion of the 100th anniversary of the Society of Defence Knowledge. The article presents the foundation and activity of the Polish Military Science Association in Polish corps in Russia in years 1917-1919, foundation of the Military Science Association in Poland 100 years ago, its organisational development until 1939, methods of propagating and popularizing the military science and co-operation with the civil society and institutions.

KEYWORDS: military science associations, co-operation with civil society and institutions, propagation and popularization of military science

WPROWADZENIE

* dr Zbigniew Moszumański, Society of Defence Knowledge, Warsaw, Poland

 zmoszumanski@wp.pl

Copyright (c) 2019 Zbigniew Moszumański. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

Idea skupienia oficerów oraz osób interesujących się zagadnieniami wiedzy wojskowej w celu jej rozwijania, pogłębiania, krzewienia i popierania przyświecała zawsze wszelkim formacjom polskim. W związku z tym powstały różne stowarzyszenia, związki, grupy, aby dać ujście jednej z najżywoźniejszych potrzeb życia wojska¹.

Nie byłoby słuszne jednak, gdyby, ulegając samej nazwie organizacji, wnioskowało się, że Towarzystwo Wiedzy Wojskowej jest tylko i wyłącznie usankcjonowaniem funkcjonującego w czasie I wojny światowej Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. Trzeba bowiem pamiętać, że takie same, w szerszych lub węższych ramach organizacyjnych, wysiłki oświatowe i nakłady pracy intelektualnej nad oficerami i szeregowymi poświęcano już na początku drugiej dekady XX wieku w polskich organizacjach wojskowo-niepodległościowych

Po aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austrię (1908 r.) zwolennicy Józefa Piłsudskiego (na czele z Kazimierzem Sosnkowskim) założyli tajny Związek Walki Czynnej (ZWC), który z chwilą wybuchu wojny miał wywołać powstanie antyrosyjskie w Królestwie Polskim. „Organizacja ta – pisał Julian Stachewicz, późniejszy prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej – była pierwszą, która postawiła sobie za cel techniczne i ideowe przygotowanie kadr powstańczych, [...] wyłoniony z niej Związek Strzelecki wraz z Drużynami Strzeleckimi stanowiły jądro Legionów, można ją słusznie uznać za źródło dzisiejszego wojska”².

W 1910 r. działacze ZWC w celu przeszkolenia wojskowego większej grupy osób postanowili bowiem wykorzystać możliwość powoływania do życia stowarzyszeń strzeleckich (Schützen-Vereine), co umożliwiała zarządzenie austriackiego ministra obrony krajowej z 1909 r. Korzystając z tego, opracowano statut Związku Strzeleckiego. Organizacja została zarejestrowana w kwietniu 1910 r., a na jej czele stanął Władysław Sikorski. Osiem miesięcy później powstało krakowskie Towarzystwo „Strzelec”. W ślad za nimi zaczęły powstawać organizacje strzeleckie w całej Galicji. Powołano więc Polskie Drużyny Strzeleckie oraz Drużyny Bartoszwowe i Drużyny Podhalańskie. Natomiast przy towarzystwach gimnastycznych „Sokół” zorganizowano tzw. oddziały polowe³.

Głównymi działaniami były nadal prace wojskowe w postaci szkół: żołnierskiej, podoficerskiej i oficerskiej. Ich celem było przysposobienie wojskowe młodzieży, która w przyszłości miała tworzyć kadry armii polskiej.

¹ R. Kwiatkowski, *Towarzystwo Wiedzy Wojskowej*, „Kurjer Warszawski” 1919, 16 listopada, nr 317, s. 5.

² J. Stachewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. 2, s. 43.

³ Vide: M. Wiśniewska, *Związek Strzelecki 1910–1939*, Warszawa 2010; H. Bagiński, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908–1914*, Warszawa 1935; *Drużyny Bartoszwowe 1908–1914*, Lwów 1939.

TOWARZYSTWO POLSKIEJ WIEDZY WOJSKOWEJ

Pod koniec stycznia 1915 r. w Warszawie, przy Komitecie Organizacyjnym Legionów Polskich na czele z gen. Edmundem Świdzińskim, została utworzona Sekcja Wojskowa, mająca za zadanie m.in. wydawanie przepisów i podręczników wojskowych w ramach tzw. Biblioteki Wiadomości Wojskowych⁴. Redaktorem mianowano sekretarza Sekcji Wojskowej inż. Henryka Bagińskiego, byłego oficera Polskich Drużyn Strzeleckich. W ciągu miesiąca wydrukowano pierwsze dwa podręczniki: „Przygotowanie do działań bojowych” autorstwa gen. Edmunda Świdzińskiego oraz „Terenoznawstwo” – Henryka Bagińskiego, co było wówczas znacznym sukcesem wydawniczym.

Dobrze zapowiadającą się działalność Sekcji musiano jednak wkrótce przerwać. Nieprzychylnie nastawiony wobec Polaków generał-gubernator warszawski i głównodowodzący Wojsk Warszawskiego Okręgu Wojskowego Paweł Jengatyczew, niezmiernie utrudniał formowanie polskiej formacji narodowościowej w ramach Armii Rosyjskiej do walki przeciw państwom centralnym – Legionów Polskich. Zabronił m.in. drukowania wszelkich wydawnictw wojskowych w języku polskim. Na wydane już podręczniki cofnięto zezwolenia cenzury, tak aby nie było można korzystać z nich w wojsku.

Dopiero w Kijowie, począwszy od września 1915 r. uzyskano pozwolenie na drukowanie wydawnictw wojskowych w języku polskim. Początkowo praca ta natrafiała na duże trudności finansowe i organizacyjne, tak że do stycznia 1917 r. udało się opracować i wydrukować tylko 5 tomików w ramach Biblioteki Wiadomości Wojskowych⁵, które zostały spożytkowane przez Brygadę Strzelców Polskich – formującą się pod Kijowem z pozostałości Legionu Puławskiego.

Same wydawnictwa jednakże nie wystarczały. Oficerowie ówczesnej Brygady Strzelców Polskich dążyli do utworzenia ośrodka polskiej wiedzy wojskowej, gdyż z powodu braku polskich szkół wojskowych byli zmuszeni do korzystania wyłącznie z rosyjskiej literatury wojskowej. Powstała wówczas także myśl założenia polskiego pisma wojskowego. W celu zgromadzenia niezbędnych funduszy dla utworzenia Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej i wydawania tygodnika „Wiadomości Wojskowe” Redakcja Biblioteki Wiadomości Wojskowych w styczniu 1917 r. wypuściła 1000 udziałów po 10 rubli każdy. Nabyli je głównie oficerowie

⁴ M. Łodyński, *Pierwsze dziesięciolecie Towarzystwa] Wiedzy Wojsk[owej]*, „Przegląd Towarzystwa Wiedzy Wojskowej” 1929, nr 7–12, s. 5.

⁵ Były to: „Przygotowanie do zadań bojowych” cz. I i II, „Instrukcja budowania okopów”, „Przepis szyków piechoty” oraz „Podręcznik dla żołnierza piechoty”.

Brygady Strzelców Polskich, przeniesionej w lutym do Kijowa w celu sformowania Dywizji Strzelców Polskich.

Od chwili wybuchu rewolucji lutowej w Rosji Polacy zaczęli wspierać sprawę formowania Armii Polskiej, wobec czego redakcja rozpoczęła wydawanie tygodnika „Wiadomości Wojskowe” z dniem 1 kwietnia 1917 r. Periodyk ten stał się wkrótce bardzo popularny wśród Polaków mieszkających na Białorusi, Ukrainie, Wołyniu i Podolu. Był on też nadzwyczaj zasłużonym czynnikiem propagandy polskości i ideałów wojskowych⁶.

W tym też czasie, bo w dniu 27 maja 1917 r. na I Walnym Zgromadzeniu członków-założycieli w klubie „Ogniwo” w Kijowie powołano Towarzystwo Polskiej Wiedzy Wojskowej. Zebranie zagał kpt. Mieczysław Wężyk, witając zebranych w imieniu Komisji Organizacyjnej. Na przewodniczącego zebrania powołano urzędnika wojskowego Bolesława Bielawskiego, który zaprosił do prezydium generałów Aleksandra Radowskiego i Edmunda Świdzińskiego. Cel Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej (TPWW) i historię jego powstania zreferował ppor. Henryk Bagiński.

Przedłożony przez Komisję Organizacyjną Statut zebranie przyjęło jednogłośnie. Zadaniem Towarzystwa, określonym w Statucie, miało być skupienie wojskowych i cywilnych pracowników na polu polskiej wiedzy wojskowej celem jej rozwijania, doskonalenia, krzewienia i rozpowszechnienia⁷.

W celu wykonania tych zadań Towarzystwo miało:

- podejmować się opracowania fachowych zagadnień z zakresu wiedzy wojskowej lub tłumaczenia ich z języków obcych;
- pomagać autorom prac polskich lub tłumaczom prac obcych w tej dziedzinie (premie, zasiłki, pożyczki, koszty wydawnicze itp.);
- wydawać swój organ pt.: „Wiadomości Wojskowe” i serię wydawniczą Biblioteka Wiadomości Wojskowych oraz wydawać lub popierać wszelkie polskie wojskowe pisma periodyczne;
- urządzać odczyty, pogadanki, wystawy i pokazy oraz teoretyczne i praktyczne kursy przygotowujące specjalistów dla Armii Polskiej;

⁶ M. Łodyński, op.cit., s. 5.

⁷ Wojskowe Biuro Historyczne (dalej – WBH), I.463.1.1, *Statut Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej*, Kijów 1917, s. 3.

- popularyzować i rozpowszechniać wśród żołnierzy Polaków wiedzę wojskową za pośrednictwem tanich wydawnictw własnych i tłumaczeń;
- zachęcać do pracy na polu naukowo-wojskowym przez ogłaszanie konkursów, ankiet, tematów oraz popierać tę pracę przez przydzielanie środków lub udzielanie nagród;
- tworzyć instytucje pomocnicze: bibliotekę, muzeum wojenne i biuro statystyczne;
- nabywać na własność nieruchomości i ruchomości niezbędne dla funkcjonowania Towarzystwa⁸.

Uchwalono też następujące wnioski Komisji Organizacyjnej dotyczące środków Towarzystwa:

1. Pierwsze walne zgromadzenie członków-założycieli TPWW uchwała, że TPWW ma nosić charakter naukowy i nie może być uważane za towarzystwo akcyjne;
2. Wszyscy niezgadzający się z powyższą uchwałą mogą wycofać zakupione akcje (udziały) najpóźniej do dnia 27 lipca 1917 r.;
3. Wszystkie pozostawione udziały członków-założycieli będą uważane za wpisowe i będą stanowić kapitał obrotowy TPWW, przy czym ofiarodawcy będą korzystać z tytułu członka-założyciela⁹.

I Walne Zgromadzenie wybrało 11-osobowy Zarząd Główny¹⁰ i 5-osobową Komisję Rewizyjną¹¹. Zarząd Główny Ukonstytuował się, wybierając na prezesa gen. Edmunda Świdzińskiego, na wiceprezesów – gen. Aleksandra Radowskiego i mec. Bolesława Bielawskiego, na sekretarza – ppor. Henryka Bagińskiego i na skarbnika – por. Wiktora Młodzianowskiego¹².

Należy również wspomnieć, że zebranie – w związku z przypadającą 15 października 1917 r. stuletnią rocznicą śmierci naczelnika Tadeusza Kościuszki – przyjęło wniosek, aby wydać

⁸ *Ibidem*, s. 4–5.

⁹ WBH, I.463.1.1, *I sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej 1915–1919*, Warszawa 1919, s. 9.

¹⁰ W skład Zarządu Głównego zostali wybrani: gen. Edmund Świdziński, gen. Aleksander Radowski, kpt. Mieczysław Wężyk, por. Wiktor Młodzianowski, ppor. Henryk Bagiński, Waclaw Berka, mec. Bolesław Bielawski, dr Stanisław Grabski, inż. Alfons Gravier, inż. Leszek Majewski i mec. Stanisław Zieliński. Vide: *ibidem*, s. 10.

¹¹ Na członków Komisji Rewizyjnej powołano: por. Maksymiliana Lizła, ks. Czesława Mirskiego i Stanisława Moskałewskiego, zaś na zastępców – chor. Stanisława Małagowskiego i chor. Tadeusza Śliwińskiego. Vide: *ibidem*.

¹² *Towarzystwo Polskiej Wiedzy Wojskowej. Pierwsze Walne Zgromadzenie Członków Zarządu*, „Wiadomości Wojskowe” 1917, 10 czerwca, nr 10, s. 179.

nakładem Towarzystwa monografię działań wojskowych odbytych pod dowództwem naczelnika Tadeusza Kościuszki¹³.

Bardzo wydajnie przebiegały prace nad kolejnymi tomikami Biblioteki Wiadomości Wojskowych. Od kwietnia do sierpnia 1917 r. wydano pięć następnych tomików Biblioteki Wiadomości Wojskowych¹⁴.

Tab. 1

Prezesi Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej w latach 1917–1919

Lp.	Stopień	Imię i nazwisko	Okres prezesury	
			od	do
1	gen. piech.	Edmund Świdziński	27 V 1917	19 VIII 1917
2	gen. mjr	Aleksander Radowski	19 VIII 1917	11 XII 1917
3	gen. lejtn.	Eugeniusz Henning-Michaelis	11 XII 1917	29 XI 1919

Źródło: opracowanie własne

Myśl skoordynowania wszystkich wysiłków nad podniesieniem poziomu fachowego przygotowania żołnierzy polskich przyjęta się szybko zarówno wśród sfer wojskowych, jak i cywilnych. Działalność Towarzystwa wzmożła się znacznie po oddaniu się go do dyspozycji Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego (Naczołu). Po rozpoczęciu formowania 1. Korpusu Polskiego, uchwałą I Nadzwyczajnego Walnego Zebrania Towarzystwa w Kijowie w dniu 19 sierpnia 1917 r. postanowiono siedzibę Zarządu Głównego przenieść do Mińska Białoruskiego, gdzie „Wiadomości Wojskowe” rozpoczęły wychodzić jako półoficjalny organ 1. Korpusu Polskiego. Jednocześnie polecono ppor. Bagińskiemu zwołanie Walnego Zgromadzenia w Mińsku Białoruskim dla wyboru nowego Zarządu Głównego w miejsce ustępującego w Kijowie. Natomiast w Kijowie powstało koło Towarzystwa z oddzielnym zarządem i komisją rewizyjną¹⁵.

¹³ W sumie poświęcono Tadeuszowi Kościuszce blok materiałów zatytułowany *Hołd naczelnikowi Kościuszce w 100-letnią rocznicę zgonu*, „Wiadomości Wojskowe” 1917, 15 października, nr 21–28, s. 353–373.

¹⁴ Były to: „Komendy do przepisu szyków piechoty”, „Jaką będzie armja polska”, „Formacje polskie w walce z Niemcami”, „Duch i technika” oraz „Przepis szyków artylerji lekkiej, ćwiczenia działa”.

¹⁵ *Towarzystwo Polskiej Wiedzy Wojskowej. Nadzwyczajne Walne Zebranie Członków Towarzystwa PWW w Kijowie dnia 6/19 sierpnia 1917 r.*, „Wiadomości Wojskowe” 1917, 15 października, nr 21–28, s. 374.

W Mińsku Białoruskim Towarzystwo i redakcja „Wiadomości Wojskowych” rozpoczęły krzewienie wiedzy wojskowej i kulturalno-oświatowej w 1. Korpusie Polskim. Na II Nadzwyczajnym Zebraniu Towarzystwa w Mińsku Białoruskim w dniu 11 grudnia 1917 r. wybrano nowy Zarząd Główny, który ukonstytuował się w składzie: prezes – gen. Eugeniusz Henning-Michaelis, wiceprezes gen. Józef Dowbor-Muśnicki, wiceprezes – ppor. Henryk Bagiński, sekretarz – inż. Stanisław Żaliński, skarbnik – dr Hubicki¹⁶.

Zarząd Główny na posiedzeniu w dniu 29 grudnia podzielił pracę Towarzystwa pomiędzy 10 sekcji, powołał ich kierowników¹⁷ i poczynił przygotowania dla dalszej pracy, przerwanej w styczniu 1918 r. z powodu walk z bolszewikami. W tym czasie (od sierpnia 1917 r. do stycznia 1918 r.) wyszły następne tomiki Biblioteki Wiadomości Wojskowych¹⁸. Oprócz ściśle wojskowych, Zarząd uchwalił wydawanie broszur z dziedziny kulturalno-oświatowej (ukazało się siedem broszur)¹⁹.

Według stanu w dniu 1 stycznia 1918 r. do Towarzystwa należało 432 członków założycieli, 12 członków dożywotnich oraz 3 członków honorowych: gen. Edmund Świdziński, gen. Józef Dowbór-Muśnicki i chor. Władysław Raczkiewicz (prezes Naczelny).

Od stycznia 1918 r. Towarzystwo faktycznie nie funkcjonowało wobec rozproszenia członków Zarządu z powodu walk z bolszewikami, a później demobilizacji 1. Korpusu Polskiego. Od września 1918 r. próbowano w oddziałach polskich na Kubaniu, a później w Odessie (do czasu ewakuacji w marcu 1919 r.) reaktywować działalność Towarzystwa, powołując w miejsce Zarządu Głównego Komisję Naukowo-Wojskową, lecz z niewielkim

¹⁶ Członkami Zarządu Głównego zostali wybrani: płk Andrzej Tupalski, płk Hipolit Łossowski, płk Bolesław Jaźwiński, płk Bolesław Mościcki, płk Władysław Obuch-Woszczyński, por. Władysław Nekanda-Trepka i chor. Maciej Romer. Vide: *Z Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. II Nadzwyczajne Walne Zebranie Towarzystwa PWW, „Wiadomości Wojskowe” 1917, 16 grudnia, nr 37, s. 499–500; I sprawozdanie..., op. cit., s. 19.*

¹⁷ Powołano następujące sekcje: artylerii (kierownik – płk Władysław Obuch-Woszczyński), jazdy (kierownik – płk Bolesław Mościcki), inżynieryjna (kierownik – płk Bolesław Jaźwiński), lotnictwa (kierownik – płk Hipolit Łossowski), łączności (kierownik – chor. Maciej Romer), piechoty (wybór kierownika odłożono), szkolna (kierownik – płk Andrzej Tupalski), techniczno-dostawowa (kierownik – inż. Julian Rakowski), przedsiębiorstw (kierownik – miczman Stanisław Paciorek) i odczytowa (kierownik – inż. Stanisław Żaliński). Vide: *Z Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. VIII posiedzenie Zarządu Głównego Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej, „Wiadomości Wojskowe” 1918, 13 stycznia, nr 1–2, s. 7–8.*

¹⁸ Były to: „Instrukcja do obrony i atakowania umocnionych pozycji”, „Podręcznik dla kulomiotacza”, „Słownik wojskowy”, „Przepis dyscypliny wojskowej” oraz „Polski Kalendarz Wojskowy na Rok 1918”.

¹⁹ Była to seria wydawnicza zatytułowana Książnica Żołnierza Polskiego im. Tadeusza Kościuszki. W jej ramach wydano następujące broszury: „Tadeusz Kościuszko” Rajmunda Kawalca, „Dzieje narodu polskiego” Józefa Chociszewskiego, „Pruska Polska” Jana J. Kowalczyka, „Zawodowe związki robotnicze” Jana Litauera, „Czego robotnik może oczekiwać od państwa” Jana Litauera, „Legiony Polskie Dąbrowskiego” Wandy Daleckiej oraz „Modlitwy Legionów Polskich”.

skutkiem²⁰. Warto wspomnieć, iż w ramach Biblioteki Wiadomości Wojskowych wydano łącznie 30 tomików.

POWOŁANIE TOWARZYSTWA WIEDZY WOJSKOWEJ W 1919 R.

Wobec zaprzestania działalności Komisji Naukowo-Wojskowej w Odessie pod koniec marca 1919 r. i rozproszenia członków Zarządu Głównego Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej, prezes gen. Eugeniusz Hennig-Michaelis i wiceprezes kpt. Henryk Bagiński w sierpniu 1919 r. zainicjowali założenie w Warszawie podobnej organizacji, zapraszając na pierwsze zebranie w dniu 16 sierpnia 1919 r. reprezentantów wszystkich byłych formacji polskich w celu poparcia i zrealizowania tej idei. Na zebranie przybyło 28 oficerów. Zebranie zagał kpt. Henryk Bagiński, proponując przewodniczenie obradom gen. Janowi Jacynie – szefowi Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych. Na sekretarza zebrania został powołany ppor. Stanisław Rządkowski.

Następnie kpt. Bagiński omówił powstanie i cele Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej przy polskich formacjach na Wschodzie oraz konieczność zreformowania go w zaistniałych warunkach – jako organu pomocniczego w stosunku do władz wojskowych, przez ułatwienie zdobywania wiedzy wojskowej szerszej społeczności wojskowej. Jako korporacja prywatna Towarzystwo mogłoby uzupełniać wydawnictwa sztabów, biorąc na siebie np. prace obszerniejsze. Z kolei naczelnik Wydziału Informacyjno-Prasowego MSWojsk urzędnik wojskowy (uw) Remigiusz Kwiatkowski omówił dawny charakter „Wiadomości Wojskowych” oraz potrzebę stworzenia nowego organu prasowego. Wypowiedzi te uzupełnił gen. Jacyna, zaznaczając konieczność wydawania pisma w celach oświatowych. Wywiązała się dyskusja, w której wzięli udział: gen. Stanisław Puchalski, ppłk Marian Kukiel, a także kpt. Bagiński, gen. Jacyna, p. Kwiatkowski i rtm. Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Ten ostatni zaproponował powołanie komisji do opracowania projektu statutu Towarzystwa i przyszłego budżetu. Przychylając się do tego wniosku, gen. Jacyna zaprosił do prac w komisji: kpt. Bagińskiego, rtm. Wieniawę-Długoszowskiego, uw Kwiatkowskiego, kpt. Bronisława Gembarzewskiego i kpt. Wacława Gąsiorowskiego. Na tym posiedzeniu zamknięto.

Na następnym zebraniu organizacyjnym w dniu 29 sierpnia 1919 r. wzięło udział również 28 oficerów. Obrady zagał również gen. Jacyna, odczytując protokół z poprzedniego

²⁰ Z Towarzystwa *Polskiej Wiedzy Wojskowej*. *Posiedzenie Komisji Naukowo-Wojskowej w dniu 1 stycznia 1919 r.*, „Wiadomości Wojskowe” 1919, nr 3–6, s. 17–18.

posiedzenia. Następnie poddał analizie zasady podniesienia poziomu oświaty oficera i konieczność szerzenia tej oświaty bądź przez wytyczne dane z góry, bądź przez ułatwienie samokształcenia – organizowanie klubów, czytelni, cykli odczytów itp. Następnie przystąpiono do dyskusji głównie nad nazwą organizacji. Proponowano m.in.: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej – kpt. Bagiński, Towarzystwo Pedagogiczno-Wojskowe – prof. Józef Jerzy Boguski, Rozpowszechnianie Wiedzy Wojskowej – płk Józef Wencel, Towarzystwo Wiedzy Wojskowej – ppor. Adam Remigiusz Grocholski oraz Kultura Wojskowa – prof. Boguski. Podsumowując tę część dyskusji, gen. Jacyna stwierdził, że: „[...] nie ma nikogo przeciw projektowi stworzenia Towarzystwa, więc Towarzystwo musi nadal istnieć”²¹ i zaproponował wprowadzenie poprawek do starego Statutu Towarzystwa. Następnie dyskutowano nad tym, kto może być członkiem Towarzystwa. Przyjęto jednomyślnie wniosek kpt. Bagińskiego, by członkami Towarzystwa byli: oficerowie, urzędnicy wojskowi, jak również dymisjonowani wojskowi.

Na zakończenie zebrania do Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa zostali zaproszeni: gen. Jan Jacyna, ppłk Stanisław Burhardt-Bukacki, ppłk Marian Kukiel, kpt. Henryk Bagiński, kpt. Marian Dienstl-Dąbrowa, kpt. Wacław Gąsiorowski, rtm. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, kpt. Wiśniewski, por. Mikołaj Wisznicki, ppor. Adam Remigiusz Grocholski, ppor. Stanisław Rządowski, prof. Bronisław Gembarzewski i prof. Wacław Tokarz.

W dniu 12 września 1919 r. odbyło się zebranie Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, w którym wzięło udział 21 oficerów. Otworzył je gen. Jacyna, odczytując protokół z poprzedniego zebrania. Głównym punktem spotkania była kwestia zmodyfikowanego Statutu Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. Kpt. Bagiński zaproponował odczytywanie poszczególnych punktów i dyskusowanie nad nimi. I od razu na dłużej zatrzymano się na pierwszym punkcie Statutu – czyli na nazwie organizacji. Ostatecznie poddano pod głosowanie trzy propozycje: Wojskowe Towarzystwo Przyjaciół Nauki – ppłk. Kukiel, Towarzystwo Wiedzy Wojskowej – kpt. Bagińskiego oraz Towarzystwo Przyjaciół Wiedzy Wojskowej – gen. Władysława Wejtki. Jednym głosem wygrała propozycja ppłk. Kukiel. Po głosowaniu przystąpiono do analizy poszczególnych punktów Statutu. Ponieważ obrady się przeciągały, została wybrana Komisja Statutowa w składzie: ppłk Marian Kukiel,

²¹ *I sprawozdanie..., op. cit., s. 25.*

kpt. Henryk Bagiński, kpt. Wacław Gąsiorowski i uw Remigiusz Kwiatkowski, która miała przedstawić projekt Statutu na następnym posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego²².

Ostatnie zebranie Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej odbyło się 17 września 1919 r. Uczestniczyło w nim 18 oficerów. Przewodniczył mu gen. Jacyna. Porządek dnia obejmował: ustalenie nazwy Towarzystwa i uchwalenie Statutu opracowanego przez Komisję Statutową, zwołanie Walnego Zebrania Organizacyjnego i wydanie odezwy. Odczytany przez kpt. Bagińskiego Statut przyjęto jednogłośnie i postanowiono go wydrukować i podać do wiadomości ogółu oficerów. Odnośnie do nazwy Towarzystwa wywiązała się żywa dyskusja. Głos zabierali kolejno: kpt. Jan Pawłowicz, ppłk Józef Zając, kpt. Wacław Gąsiorowski, kpt. Tadeusz Różycki i gen. Władysław Wejtko, argumentując słuszność nazwy Towarzystwo Wiedzy Wojskowej. Zebranie jednogłośnie postanowiło utrzymać starą nazwę Towarzystwa z usunięciem słowa „Polskiej”. Na zakończenie spotkania kpt. Bagiński odczytał projekt odezwy do oficerów w sprawie zwołania Ogólnego Zgromadzenia Organizacyjnego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej. Odezwę przyjęto jednogłośnie i postanowiono ją wydrukować.

Uzgodniono także, że dawny Zarząd Główny Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej miał zlikwidować rachunki i zdać sprawozdanie z dotychczasowej działalności na Walnym Zgromadzeniu dawnych członków²³.

Komitet Organizacyjny zwołał Ogólne Zgromadzenie Organizacyjne Towarzystwa Wiedzy Wojskowej na dzień 26 września. Obrady odbyły się w sali Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego w Warszawie przy al. Szucha. Przewodniczył im gen. Jan Jacyna, a protokół prowadził ppor. Stanisław Rządowski. W zebraniu wzięli udział: Komitet Organizacyjny w pełnym składzie oraz około 200 oficerów. Porządek dnia obejmował zapoznanie uczestników obrad z pracami Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Wiedzy Wojskowej oraz wybory członków Zarządu Głównego i Rady Nadzorczej (Komisji Rewizyjnej). Zgromadzenie

²² Z *Towarzystwa Wiedzy Wojskowej*, „Kurjer Warszawski” 1919, 17 września, nr 257, wyd. poranne, s. 2.

²³ W dniu 23 października 1919 r. odbyło się posiedzenie dawnego Zarządu Głównego pod przewodnictwem gen. Eugeniusza Henninga-Michaelisa, na którym wybrano Komisję Likwidacyjną w składzie: płk Hipolit Łossowski, kpt. Henryk Bagiński i por. Maciej Romer oraz postanowiono zwołać Walne Zgromadzenie dawnych członków Towarzystwa (Kijów, Mińsk Białoruski) dla przekazania majątku nowemu Towarzystwu. Walne Zgromadzenie odbyło się w dniu 29 listopada 1919 r. pod przewodnictwem gen. Eugeniusza Henninga-Michaelisa. Udzieliło ono absolutorium ustępującemu zarządowi oraz zatwierdziło bilans za lata 1918 i 1919 oraz przekazało majątek Towarzystwu Wiedzy Wojskowej w Warszawie w wysokości 87423 marki polskie oraz 355 rubli oraz 3900 karbowanów, z czego przeznaczono na spłatę długów 21881 marek polskich. Vide: WBH, I.463.1.1, Protokół Walnego Zgromadzenia członków Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej odbytego w dniu 29 listopada 1919 r. w Warszawie przy ul. Nowy Świat 35.

otworzył gen. Jacyna, wskazując m.in. podstawy, cele i dążenia powstającego Towarzystwa. Następnie kpt. Bagiński zapoznał z pracami, jakie prowadził Komitet Organizacyjny, oraz powiadomił zebranych o przyjęciu Statutu Towarzystwa przez ten komitet.

Po tych wystąpieniach odbyły się wybory. W głosowaniu tajnym w skład Zarządu Głównego zostali wybrani: gen. Jan Jacyna, ptk mar. Jerzy Świrski, pptk Stanisław Burhardt-Bukacki, pptk Marian Kukiel, kpt. Henryk Bagiński, kpt. Wacław Gąsiorowski, kpt. Tadeusz Różycki, rtm. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, ppor. Stanisław Rządowski i uw Remigiusz Kwiatkowski. Do Rady Nadzorczej zostali zaś wybrani: gen. gen. Eugeniusz Henning-Michaelis, Aleksander Osiński, Stanisław Puchalski i Władysław Wejtko oraz ptk Wiktor Niesiołowski.

Po zakończeniu procedury wyborów zabrał głos gen. Stanisław Suryń, który zgłosił wniosek o wyrażenie podziękowania kpt. Bagińskiemu za inicjatywę i trudy poniesione przy organizacji Towarzystwa. Wniosek przyjęto przez aklamację.

Został zgłoszony wniosek na piśmie do nowego Zarządu Głównego, aby poprosić Naczelnika Państwa na protektora Towarzystwa i członka honorowego. Wniosek ten przyjęto jednogłośnie.

Tab. 2

Prezysi Towarzystwa Wiedzy Wojskowej w latach 1919–1939

Lp.	Stopień	Imię i nazwisko	Okres prezesury	
			od	do
1	gen. ppor.	Jan Jacyna	26 IX 1919	15 IV 1921
2	gen. dyw.	Mieczysław Kuliński	15 IV 1921	10 X 1922
3	gen. dyw.	Aureli Serda-Teodorski	10 X 1922	4 V 1923
4	gen. dyw.	Stanisław Wróblewski	4 V 1923	23 XI 1925
5	gen. bryg.	Marian Kukiel	23 XI 1925	1 VII 1926
6	gen. bryg.	Kazimierz Fabrycy	1 VII 1926	17 XII 1927
7	gen. bryg.	Julian Stachiewicz	17 XII 1927	9 X 1931
8	gen. bryg.	Janusz Głuchowski	9 X 1931	27 V 1933
9	gen. bryg.	Tadeusz Kasprzycki	27 V 1933	8 VI 1935
10	gen. bryg.	Tadeusz Kutrzeba	27 V 1935	12 VI 1937
11	gen. bryg.	Bronisław Regulski	12 VI 1937	18 VI 1938

12	gen. bryg.	Kazimierz Sawicki	18 VI 1938	5 VI 1939
13	gen. bryg.	Wacław Piekarski	5 VI 1939	1 IX 1939

Źródło: Opracowanie własne

NIEŁATWE POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI

Na pierwszym posiedzeniu Zarządu Głównego w dniu 3 października 1919 r. ukonstytuował się jego skład. Prezesem Zarządu Głównego wybrano gen. ppor. Jana Jacynę, wiceprezesami – kpt. Henryka Bagińskiego i kpt. Wacława Gąsiorowskiego, sekretarzem ppor. Stanisława Rządковского, skarbnikiem – płk. mar. Jerzego Świrskiego, gospodarzem – uw Remigiusza Kwiatkowskiego, a bibliotekarzem – kpt. Tadeusza Różyckiego. Członkami Zarządu Głównego zostali zaś: ppłk Stanisław Burhardt-Buckacki, ppłk Marian Kukiel i rtm. Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Ponadto utworzono trzy komisje: sztuki wojennej (przewodniczący – gen. por. Eugeniusz Henning-Michaelis), odczytową (przewodniczący – gen. ppor. Aleksander Osiński) oraz redakcyjno-wydawniczą (przewodniczący – kpt. Wacław Gąsiorowski). Tego samego dnia na posiedzeniu Rady Nadzorczej jej prezesem wybrano gen. por. Eugeniusza Henniga-Michaelisa, a wiceprezesem – gen. ppor. Aleksandra Osińskiego²⁴.

Należy podkreślić, że Naczelnik Państwa i Naczelnny Wódz Józef Piłsudski, po zapoznaniu się z raportem przedłożonym przez prezesa Towarzystwa Wiedzy Wojskowej gen. ppor. Jana Jacynę, w dniu 6 października 1919 r. zgodził się na wzięcie Towarzystwa pod swój protektorat i przyjęcie tytułu członka honorowego Towarzystwa²⁵.

W październiku 1919 r. rozpoczęto akcję odczytową. Postanowiono je organizować w sali Szkoły Sztabu Generalnego w Warszawie przy al. Szucha. Dnia 25 października odbył się odczyt płk. Józefa Zajęca nt.: „O podstawowych pojęciach i zadaniach instrukcji wojennych”²⁶, natomiast 29 października – prof. Wacława Tokarza nt.: „Komitet organizacyjny wojskowy i formowanie wojska polskiego w latach 1814–1815”²⁷. Treści obydwu wystąpień zostały

²⁴ WBH, I.463.1.1, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Wiedzy Wojskowej za rok 1920*, Warszawa 1921, s. 6–7.

²⁵ M. Łodyński, *op.cit.*, s. 7.

²⁶ Z *Towarzystwa Wiedzy Wojskowej*, „Gazeta Warszawska” 1919, 1 listopada, nr 299, s. 5.

²⁷ Z *Towarzystwa Wiedzy Wojskowej*, „Kurjer Warszawski” 1919, 28 października, nr 298, s. 5.

opublikowane w „Bellonie”²⁸. W dniu 5 listopada kolejny odczyt wygłosił kpt. Henryk Bagiński. Jego tematem była „Armia Polska na Wschodzie”.

Działania bojowe w wojnie polsko-rosyjskiej na wiosnę i latem 1920 r. spowodowały stały wyjazd z Warszawy na front członków Zarządu Głównego. W związku z tym na posiedzeniu w dniu 7 maja 1920 r. kooptowano w skład Zarządu szefa Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego prof. Wacława Tokarza, por. Kazimierza Czerneckiego oraz ppor. Gustawa Wasilewskiego i ppor. Stanisława Biege. Por. Czerneckiemu powierzono w zastępstwie funkcję sekretarza. Prof. Tokarzowi nieco wcześniej, bo 21 lutego, powierzono przewodnictwo Komisji Odczytowej i przeniesiono odczyty do lokalu Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego na Zamku. Warto wspomnieć, że w 1920 r. wygłoszono łącznie 31 odczytów²⁹.

Na posiedzeniu Zarządu Głównego w dniu 7 listopada postanowiono zamiejskowe koła Towarzystwa Wiedzy Wojskowej. Pierwsze takie koło utworzono 21 listopada 1919 r. w Kaliszu. Liczyło ono 29 członków. Jego prezesem był mjr Jan Siedlecki. W sumie według stanu w dniu 31 grudnia 1920 r. Towarzystwo liczyło 538 członków³⁰.

Działania wojenne spowodowały, że po dłuższej przerwie posiedzenie Zarządu Głównego odbyło się dopiero 13 lutego 1921 r. Postanowiono wówczas zwołać Walne Zgromadzenie w dniu 15 kwietnia w celu uchwalenia nowego statutu i wyboru członków Zarządu Głównego oraz Rady Nadzorczej³¹.

ROZBUDOWA TWW

Czynnikiem świadczącym o żywotności i wrażliwości władz kierowniczych na potrzeby Towarzystwa była kilkakrotna zmiana Statutu. Zasadniczo zmiany te przebiegały w trzech kierunkach, a mianowicie:

- w kierunku objęcia organizacją Towarzystwa wszystkich większych skupień oficerskich w Polsce oraz naukowych instytucji wojskowych,
- w kierunku rozszerzenia wpływu ośrodków w terenie na kierownicze posunięcia naczelnych władz Towarzystwa,

²⁸ J. Zając, *Ogólne podstawy i zadania wyszkolenia wojskowego*, „Bellona” 1919, z. 9, s. 687–696; W. Tokarz, *Komitet organizacyjny wojskowy 1814–1815*, ibidem, 1919, z. 11, s. 839–862.

²⁹ *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Wiedzy Wojskowej za rok 1920...*, op. cit., s. 10–12.

³⁰ *Ibidem*, s. 8–9.

³¹ *Ibidem*, s. 6.

- w kierunku formalnego i finansowego wzmocnienia pozycji naczelnych władz Towarzystwa w stosunku do potrzeb kół i głównych zadań wytyczonych Statutem Towarzystwa.

Jedne z tych zmian wynikały z inicjatywy kierowniczych organów Towarzystwa, inne zaś były odzwierciedleniem życzeń poszczególnych ugrupowań, a przede wszystkim kół w terenie. Pogodzenie poglądów tych dwóch czynników nie było łatwe w realizacji. Protokoły wielu posiedzeń Zarządu Głównego Towarzystwa i specjalnie wyłanianych komisji statutowych, protokoły obrad kół w terenie nad nadesłanymi przez Zarząd Główny projektami statutów i wreszcie protokoły z dyskusji na dorocznych zebraniach delegatów kół wskazują, z jak niełatwe połączone było wykuwanie organizacyjnych ram Towarzystwa. Statut ulegał czterokrotnej zmianie, przeprowadzonej w latach 1919 (17.09), 1921 (15.04), 1924 (24.04), 1927 (22.01) oraz 1933 (27.05) roku³². Główną jego treść pod względem organizacyjnym można ująć następująco:

Towarzystwo Wiedzy Wojskowej było organizacją o charakterze ściśle centralistycznym, podporządkowaną Zarządowi Głównemu z siedzibą w Warszawie. Jemu podlegały wszystkie koła Towarzystwa. Dla nadania ogólnego kierunku pracom Towarzystwa, do udzielaniu pomocy poszczególnym sekcjom wskazówek odnośnie do ważności zagadnień wymagających zbadania pod względem naukowym i wreszcie do zatwierdzania druku prac naukowych, firmowanych przez Towarzystwo – Zarząd Główny powoływał Radę Naukową. Do wykonywania zaś prac naukowych, wydawania fachowych opinii w sprawach wchodzących w zakres różnych specjalności – funkcjonowały, powoływane w miarę potrzeby do życia przez Zarząd Główny – sekcje naukowe. Istniały m.in. sekcje: piechoty, kawalerii, artylerii, lotnictwa, fortyfikacyjna, psychologiczna, geograficzna, broni chemicznej, historyczna, sanitarna, weterynaryjna, prawnicza i inne.

Towarzystwo było zorganizowane w koła terenowe, które utworzyły się samorzutnie lub też z inicjatywy Zarządu Głównego w miejscowościach skupiających większą liczbę oficerów. Za najważniejsze następstwo zmian statutowych należało większe scentralizowanie pracy kół i rozciągnięcie większej opieki przez Zarząd Główny nad garnizonami oddalonymi, z mniejszą liczbą członków i dochodów, a zwłaszcza dążenie do wzmocnienia pozycji finansowej tych kół.

³² WBH, I.463.1.1, Statuty Towarzystwa Wiedzy Wojskowej z lat 1919, 1921, 1927 i 1933; „Dziennik Rozkazów MSWojsk” 1924, 24 kwietnia, nr 16, poz. 244, s. 292–294.

Ważnym czynnikiem było też położenie większego nacisku na opracowywanie zagadnień (tematów) ściśle związanych z potrzebami oddziałów i wielkich jednostek.

Osobny rozdział należałoby poświęcić organizacji i rozbudowie Zarządu Głównego Towarzystwa. Jego praca rozwijała się od początku w kierunku przestrzegania zadań Towarzystwa, realizacji prac naukowych, uczynienia z niego ośrodka naukowych badań wojskowych oraz skupienia licznego zastępu wojskowych i cywilnych studiujących zagadnienia wojskowe. W związku z tym Zarząd Główny starał się skupiać w swych zespołach najwybitniejszych przedstawicieli polskiej myśli wojskowej, m.in. w łonie specjalnych komisji i sekcji. Na ogół Zarządy Główny, przestrzegając wykonywania zadań statutowych, starały się różnorodnymi drogami urzeczywistnić cel przyświecający Towarzystwu. Zasadniczym kierunkiem tych wysiłków była dążność do pogodzenia ze sobą dwóch głównych zadań, tzn. zadania naukowego i popularyzacyjnego.

Do popularyzacji wiedzy wojskowej wśród kręgów wojskowych i cywilnych oraz podnoszenia poziomu wykształcenia pozasłużbowego wojskowych służyły odpowiednio dobrane odczyty, wyświetlanie filmów szkoleniowych oraz oficerskie kursy nauczania języków obcych. Oczywiście, realizacja tych wszystkich zamierzeń była ściśle zależna od środków finansowych. Niejednokrotnie z powodu braku funduszy musiano rezygnować z niektórych projektów lub opóźniać ich realizację.

PODSUMOWANIE

Podsumowując dwudziestoletnią działalność Towarzystwa Wiedzy Wojskowej należy przede wszystkim zwrócić uwagę na różnorodność wykonanych zadań oraz na szeroki rozmach i inicjatywę w zamierzeniach, jak również na wytrwałość i ciągłość wysiłków Towarzystwa. Utrzymywana ciągłość pracy Zarządów Głównych, których skład prawie co rok się zmieniał, a które zazwyczaj z jednomyślnie i wytrwale dążyły w wytyczonym kierunku, miała zawsze na celu rozwój wiedzy wojskowej. Jako instytucja prywatna, a więc mająca swobodę inicjatywy, Towarzystwo Wiedzy Wojskowej niejednokrotnie wykazywało swoją elastyczność i rzutkość, podejmując wyzwania w tych wypadkach i stając się pionierem nowych pojęć i metod.

Wskaźnikiem rozwoju towarzystwa była liczba kół, obejmująca swą siecią terytorium całej Rzeczypospolitej Polskiej, która wynosiła ponad 130. Członkowie Towarzystwa Wiedzy Wojskowej stanowili ponad 50% liczby oficerów w Wojsku Polskim. Rozwój jest tu oczywisty,

jeżeli przyjmiemy, że na zebraniu organizacyjnym uczestniczyło ponad 200 oficerów, w pod koniec 1920 r. było ich nieco ponad 500.

BIBLIOGRAFIA **REFERENCES LIST**

PIŚMIENNICTWO **LITERATURE**

Kwiatkowski R., *Towarzystwo Wiedzy Wojskowej*, „Kurjer Warszawski” 1919, 16 listopada, nr 317, s. 5.

Łodyński M., *Pierwsze dziesięciolecie Towarzystwa Wiedzy Wojsk[owej]*, „Przegląd Towarzystwa Wiedzy Wojskowej” 1929, nr 7–12.

Stachiewicz J., *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. 2.

Wiśniewska M., *Związek Strzelecki 1910–1939*, Warszawa 2010; H. Bagiński, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908–1914*, Warszawa 1935; *Drużyny Bartoszwowe 1908–1914*, Lwów 1939.

Z Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. *VIII posiedzenie Zarządu Głównego Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej*, „Wiadomości Wojskowe” 1918, 13 stycznia, nr 1–2.

Z Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej. *Posiedzenie Komisji Naukowo-Wojskowej w dniu 1 stycznia 1919 r.*, „Wiadomości Wojskowe” 1919, nr 3–6.

Z Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, „Gazeta Warszawska” 1919, 1 listopada, nr 299.

Z Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, „Kurjer Warszawski” 1919, 17 września, nr 257, wyd. poranne.

Z Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, „Kurjer Warszawski” 1919, 28 października, nr 298.

Zając J., *Ogólne podstawy i zadania wyszkolenia wojskowego*, „Bellona” 1919, z. 9.

ŹRÓDŁA **SOURCES**

Wojskowe Biuro Historyczne, I.463.1.1, *Statut Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej*, Kijów 1917.

Wojskowe Biuro Historyczne, I.463.1.1, *I sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej 1915–1919*, Warszawa 1919.

Wojskowe Biuro Historyczne, I.463.1.1, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Wiedzy Wojskowej za rok 1920*, Warszawa 1921.

Wojskowe Biuro Historyczne, I.463.1.1, Statuty Towarzystwa Wiedzy Wojskowej z lat 1919, 1921, 1927 i 1933; „Dziennik Rozkazów MSWojsk” 1924, 24 kwietnia, nr 16, poz. 244.

Towarzystwo Polskiej Wiedzy Wojskowej. Nadzwyczajne Walne Zebranie Członków Towarzystwa PWW w Kijowie dnia 6/19 sierpnia 1917 r., „Wiadomości Wojskowe” 1917, 15 października, nr 21–28.



Copyright (c) 2019 Zbigniew Moszumański



This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.